

4. HISTORICKÝ VÝVOJ

VÝVOJ OSÍDLENÍ A KRAJINY

Území jižních Čech, včetně oblasti Novohradských hor, zůstává po dlouhá století neobydlenou krajinou, porostlou hlubokými lesy. V podstatě celý prostor leží nad kótou 400 m, proto zájem o osídlování nebyl zpočátku silný.

Doklady o pobytu člověka v prehistorické době na území Novohradských hor zcela chybí. Důvodem budou zřejmě klimatické poměry a poloha mimo hlavní komunikační trasy. Na území ovšem nebyl dosud proveden systematický archeologický průzkum. Rovněž není doloženo osídlení keltským obyvatelstvem a germánským z období římsko – provinciálního.

Počátky osídlení sledovaného území jsou nezřetelné. První obyvatelstvo slovanského původu přicházelo do této oblasti zřejmě v **7. až 8. století** a to ze dvou směrů. Z českého vnitrozemí proti toku řek Malše, Lužnice a Stropnice, z druhé strany pak z oblastí severního Podunají a jižní Moravy údolními řek Chuba (Kamp) a Dyje. Bylo zcela jistě v převaze a kontrolovalo celou oblast Novohradských hor. Pokud zde bylo germánské obyvatelstvo, splynulo s početnějším slovanským živlem.

Všeobecně se má za to, že zde dlouho, asi až do 10. století byly neprostupné pohraniční pralesy, označované jako **silva nortica** (severní les) nebo **silva bohemica** (český les). Keltové předtím a po nich Slované se usazovali zřejmě v nižších polohách, severně od Novohradských hor směrem na Doudleby.

Pověst o tom, že Slované přišli do jižních Čech od jihovýchodu (vedli je bratři Ďuleb-Doudleb a Vitoraz) již v 7. století, se týká více Novohradska a Doudlebska. Odpovídá to tomu, že v 7. a 8. století sahalo území Slovanů až k řece Zwettl (Světlé) v Rakousku. Pravděpodobně už v 10. století procházela sledovaným územím cesta jih – sever nebo přesněji jedna z větví staré obchodní cesty Linec – Praha.

V této době vzniká nové správní centrum a zároveň východisko obchodních karavan putujících přes hraniční lesy do českého vnitrozemí a naopak. Bylo jím útočištní hradiště **Vitoraz**, nacházející se na území ovládaném slovanskými kmeny, jihovýchodně od současné státní hranice. Od počátku **9. století**, současně s pronikáním křesťanství na území severně od Dunaje, nastupuje i německá kolonizace. Snahy o oddělení Vitorazska počínají již v 10. století, kdy dochází k prvotnímu oddělení a to v oblasti církevně správní.

Jižní Čechy byly od jihu pevně vymezeny pásmem Šumavy a Novohradských hor, které vytvářelo přirozený předěl. Husté lesy představovaly v tehdejších dobách téměř neproniknutelnou překážku, protnutou jen několika významnými obchodními stezkami vedoucími do sousedních oblastí. Ty na sebe váží jen doprovodné osídlení. Byla to stezka **Cáhlovská**, která vycházela z Cáhlova (Freistadt) v Rakousku, vedla zhruba podél Malše ve směru na Doudleby a dále do Budějovické pánve.

Značně starého původu byla rovněž stezka **Via Bohemica** nebo též **Vitorazská (Pehaimsteich)**, protínající Novohradské hory. O zemské bráně v těchto končinách se hovoří už koncem **12. století**, v roce 1186. Významný pomezí hrad s funkcí strážného a opěrného bodu při zemské stezce je v Nových Hradech zmiňován již r.1125. Stezka vedla od Dunaje přes Zwettl a Strahlbach na Vitoraz a po překročení hranice v místech, kde později vznikly Nové Hrady, směřovala dál na Trhosvinensko, Doudlebsko a do Budějovické kotliny. Zřejmě již ve 12. století byla plně v provozu **Cetvinská solná stezka** Freistadt – Cetviny – Bělá –

Malonty - Benešov. Tyto stezky měly nejen obchodní a vojenský, ale i kulturní význam. Dokladem je slohový výraz středověké architektury. Novohradské hory ve sledovaném území jsou ve 12. století stále v podstatě neobydleny.

Teprve **13. století** s nástupem středověké kolonizace, jak vnitřní tak vnější, přináší změny a jižní Čechy se začínají intenzivněji sídelně zaplňovat. Nejprve to byly oblasti související se starým sídelním územím, dále prostor kolem klášterních center, nová sídla se nabalují na stále hustší cestní síť. Postupně dochází ke kultivaci prvních pásem podhůří Šumavy, jako poslední jsou osidlována území, jejichž zemědělská exploatace byla nejobtížnější. Tento osídlovací proces trval po celé 13. a 14. století.

Rovněž těžko dostupné končiny Novohradských hor byly středověkými kolonizátory pomalu obsazovány. S prvními románskými stavbami se setkáváme především podél řek, podle nichž osídlení nejdříve postupovalo. Nejstarší stavbou zde je kostel v Horní Stropnici. Bažinatá povodí řek, kde byly velmi špatné půdní podmínky, byla osidlována nakonec, až po vybudování soustav rybníčních děl vrcholného a pozdního středověku.

V raném středověku hrál horsko – lesní systém, lemující český jih, významnou dělicí úlohu. Rozsáhlá lesní území zde zůstávala dlouho nedotčena. Ve větší míře začala měnit rozsah lesního porostu až kolonizace ve 13. a 14. století.

Sílicí kolonizační postup v oblastech sousedících s českým jihem vedl ve 12. století k několika cizím pokusům o revizi zemských hranic. Úspěšnost těchto pokusů byla možná pouze v době neustálých mocenských sporů, které vedly ke zmenšení autority a zeměpanské moci. Předmětem pozornosti byla jihovýchodní hranice s Rakouskem, území Vitorazska. Jako první vyvíjeli kolonizační aktivity hrabata z Raabsu, nejsilnější však byly snahy rodu Chuenringů, kteří v roce 1138 založili cisterciácký klášter ve Zwettlu (Světlá). V průběhu 2. poloviny 12. století se jejich panství a světelského kláštera šířilo dále na sever. V roce 1176 došlo ke sporu o zemské hranice mezi českým knížetem Soběslavem a rakouským vévodou Jindřichem. Nicméně již Přemyslovec Bedřich na toto území rezignoval a s jeho souhlasem stanovil císař Fridrich Barbarossa roku 1179 průběh českomoravské hranice s Rakouskem listinou vydanou v Chebu. Roku 1185 kníže Bedřich dokonce daroval Hadmarovi z Chuenringu v léno lesnaté území mezi řekami Lužnicí a Stropnicí. Kolonizační úsilí světelského kláštera musel dokonce omezit král Přemysl Otakar I. zákazem kácení pohraničních lesů. Poddaní kláštera ve Světlé byli prvními kolonizátory oblasti, roku 1186 založili obec Žár.

Pozvolna se i zde prohlubovala diferenciaci společnosti, vytvářela se vrstva velmožů, kteří získali léna odměnou za své služby panovníkovi. Na konci **1. pol. 13. století** byla v jihočeské oblasti téměř zformována držba půdy. Velký pozemkový majetek drželi **Vítkovci**. V této době lze ještě charakterizovat kolonizační proud jako převážně český, ovšem od 2. pol. 13. století již nastupuje nápor německé kolonizace, v souvislosti s prohranou bitvou na Moravském poli r. 1278 a trvalým připojením Vitorazska k Rakousku.

Od konce 12. a v průběhu 13. století se vytvářely zárodky feudálních dominií. Drobní světští feudálové vlastnili statky podstatně menšího, či zcela podružného významu. Budovali si jen prosté a nenáročné dvorce. Středověká krajina byla doslova poseta drobnými hrádky a tvrzemi, které si budovali ke své ochraně i k zabezpečení svého nevelkého majetku. Skutečně velkým hradem v této oblasti byly pouze Nové Hrady.

Moc zeměpanská byla na jihu Čech v trvalé defenzivě. Na úkor knížecího a královského pozemkového vlastnictví probíhal dlouhodobý růst majetku světské feudalitě a rovněž církevních institucí. Velký rozmach kolonizačního podnikání, provázený zaváděním emfyteutického práva, začal významně měnit ekonomickou, společenskou a především sídelní strukturu českého jihu.

Byly zakládány osady na tzv. emfyteutickém základě, dle nového purkrechtského práva zákupního se stanovením dědičného pachtu (odváděním peněžní renty na smluvním základě) a počátečním osvobozením od povinností vůči svému lennímu pánu. O příliv osadníků měli zájem panovníci, církev i noví lenní majitelé.

Vzhledem k omezeným technickým možnostem a hospodářským podmínkám doby byly výsledky osídlování Novohradska v průběhu 13. a 14. století překvapivé. Byla obydlena velká část novohradského podhůří, do výše položených oblastí pohraničních hor však zatím kolonizace nepostoupila.

V průběhu dalších století se již s takovou intenzitou zakládání obcí nesetkáme. Urbanizační éra na českém jihu, a nejen zde, v podstatě končí nástupem husitského období. V dalším vývoji vesnického osídlení už se jedná pouze o ojedinělé počiny, podnětené většinou jiným důvodem, než potřebou exploatovat nová území. Byly to zejména důvody podnikatelské, vyvolané hospodářskou činností šlechty, ať již v rybníčních nebo lesních oblastech.

15. století znamenalo ve vývoji vesnických sídel zásadní obrat. Období husitských válek přispělo násilnou formou k přechodu od horečnatého zakládání sídel k jejich selekci. Počet vesnických sídel poklesl.

V závěru 15. století dochází k proměně životního stylu šlechty, k přechodu k vlastnímu režijnímu hospodářství. Vrchnost přechází k budování vlastních velkostatků. Postupně se začíná centralizovat ekonomická moc do rukou několika málo feudálních rodů. V jižních Čechách je proces rychlého zániku rozptýlených zemanských podniků a jejich začleňování do několika velkopodniků obzvláště markantní. V záznamech z roku 1575, kdy byly do nových zemských desek ukládány nové zápisy majetkového vlastnictví, již výrazně dominují panství novohradské, krumlovské, třeboňské, strakonické a samozřejmě zůstává zboží církevních újezdů.

V průběhu 15. a 16. století dochází k hospodářskému rozmachu celého kraje a ke zvýšení počtu obyvatelstva, především českého. Zásluhou osídlenců z českého vnitrozemí vzniká řada nových sídel a zároveň se posunuje hranice osídlení do vyšších poloh. Podnikání šlechty se neomezovalo pouze na vytváření stále větších dominií, ale šlechta byla nucena hledat nové zdroje příjmů, které by přínosy z klasického zemědělství doplňovaly. Rožmberkové do svého panství velmi investovali, takže se stává silnou hospodářskou jednotkou, opírající se o rybníkářství, pivovarnictví, později i sklářství a železářství.

Zde na jihu Čech to bylo především rybníkářství, které vyřešilo dva potřebné aspekty naráz - značný ekonomický přínos a zhodnocení rozsáhlých mokřinatých oblastí, které se do té doby nedaly pro zemědělství využít.

První rybníky byly zakládány již ve středověku, rovněž odvodňovací stoky a různé zavodňovací fortifikační zařízení, jako např. u tvrze Žumberk. K nejstarším rybníkům patří Žár, založený kolonisty ze Světlé. První zmínka o něm je z roku 1221. Tradice rybníkářství je

spojena s rodem Rožmberků, do jejichž vlastnictví přešlo Novohradské panství v roce 1359. Klasická éra této činnosti však spadá do období první třetiny 16. století, kdy na třeboňském panství působí známý vodohospodář Štěpánek Netolický, zakladatel řady významných rybníčních podniků. Na začátku 16. stol. postavil například Byňovský rybník (70 ha).

Nejznámější stavitelskou autoritou jihočeské renesance byl ovšem Jakub Krčín z Jelčan, jehož nástup na třeboňské panství se datuje do roku 1570. Byl zakladatelem nesmírně důmyslných a podnikatelsky nákladných rybníčních a odvodňovacích soustav. Na panství Novohradském vybudoval rybník Kapinos a propojovací stoku se Žárským rybníkem.

Intenzita panského podnikání měla tedy přímý vliv na změnu obrazu krajiny a strukturu sídelní sítě. Zvýšila se přístupnost a prostupnost jihočeského prostoru, zlepšilo se místní klima a zdravotní poměry. Díky velkorysému způsobu kultivace krajiny byly rozsáhlé plochy zapojeny do sféry hospodářských zájmů. Tam, kde stávající sídla musela ustoupit nově budovaným vodním dílům, ale i jiným podnikům šlechty, dostávali poddaní za zabranou půdu i zaniklé usedlosti náhradu v podobě nových pozemků. Náhrady však nebyly soustředěny teritoriálně a neumožňovaly vznik nových vsí. Byly příčinou vzniku charakteristických jihočeských samot, situovaných často na zbytkových plochách mezi rybníky kanály a vodotečemi.

V průběhu **16. století**, v období renesance, vzniklo v jihočeském regionu jen nepatrně zemědělských vsí. V souvislosti s podnikatelskými aktivitami byla zakládána nezemědělská sídla při hamrech, pilách a dalších výrobních zařízeních.

Rovněž **17. století** nepřineslo díky následkům třicetileté války ve vývoji sídelní sítě žádné nové aktivity. V důsledku dlouholetého válečného konfliktu ubylo výrazně obyvatelstva a zanikl i značný počet vesnic. Nejprve dochází k regeneraci hospodářství, pak k obnově vesnic a nakonec i ke kolonizaci dalších volných, avšak již méně úrodných území.

Novohradské panství bylo v držení Rožmberků do roku 1611. Po smrti Petra Voka jej získávají Švamberkové, v roce 1620, ještě před bitvou na Bílé hoře, přechází do držení Buquoyského rodu. Nadále pokračuje hospodaření šlechty, což se projevuje nejen výstavbou a rozvojem velkostatků, ale ve větší míře, nežli v předcházejícím století, pokračuje dále zakládání panských hamrů, pil, skláren atd. Vše se zaměřuje na maximální využití místních zdrojů. Na Buquoyském panství vzniká v té době kolem 15 nových skláren.

V tomto období se současně s utvářením absolutistického centralistického státu prohlubovalo znevůli vesnického poddaného lidu, neboť narůstala potřeba pracovních sil. To vedlo k vlně nepokojů, kterými je charakterizováno celé období konce 17. a 1. pol. **18. století**. Dotváření struktury osídlení novou kolonizací není proto již tak výrazné. Přesto i v této době vznikají nové vsi, neboť zájem poddaných o půdu trvá a obhospodařování nových neúrodných ploch je vrchností vítáno.

Radikálně se mění obraz sídel i krajiny. Obnova stavebního fondu po dlouhodobých válečných událostech je realizována ve dvou rovinách. Zatímco zemědělské usedlosti používají tradiční formy, církev, která upevňuje opět svou ideologickou nadvládu, se prezentuje novými honosnými stavbami. Vedle výstavby nových církevních objektů dochází k plánovitě přestavbě středověkých kostelů do barokní podoby. Nová měřítka přinášejí do krajiny i robustní stavby dvorů a statků.

V této době výrazně nastupuje organizování volné zemědělské krajiny, budování nových státních silnic, které se napřimují a jsou lemovány stromořadím. Vždy jsou směřovány na dominanty kostelů.

Podstatné změny přináší do oblasti Novohradska Buquoyský rod. Byl to především již zmiňovaný rozvoj sklářského podnikání s proslulou výrobou hyalitového skla, dále těžba dřeva v dosud nevyužívaných porostech a splavnění toků pro jeho dopravu. S tím je spojena další vlna kolonizace, převážně německé.

Významný je zájem rodu o hospodaření v lesích. Počátky systematického využívání lesních porostů spadají do let 1790 až 1804. V době osvícenských reforem Josefa II. bylo v Nových Hradech založeno odborné lesnické učiliště, v roce 1838 byla nařizována ochrana pralesových porostů Žofinského a Hojnovodského pralesa, které se tak staly nejstaršími rezervacemi v Evropě. Velký význam byl přikládán i lovu. S chovem zvěře souvisely rozsáhlé krajinářské úpravy v bažantnicích a oborách, a to především v blízkosti Nových Hradů. Jsou to Horní a Dolní bažantnice a obora Kapinos s monumentální, téměř 8 kilometrů dlouhou osou kočárové cesty. Od technicko-hospodářských zásahů postupně Buquoyové přecházeli k přírodně krajinářským úpravám parků a následně celé krajiny.

V **1. pol. 19. století** jsou podél nově budované cestní sítě vysazovány aleje stromů, doplněné soustavou remízů a skupinové nebo soliterní zeleně. Takto záměrně komponovaná krajina, plně hospodářsky využívaná, má charakter okrasného statku. Hlavní oblastí těchto úprav byla krajina kolem bažantnice, soustavy rybníků, součástí byla i niva řeky Stropnice. S touto centrální oblastí byly soustavou cest a alejí propojeny i centra hospodářské činnosti – jednotlivé dvory panství. S lovem a projíždkami na koních souvisel systém vyhlídkových bodů s dominantami architektonickými i přírodními (skupiny stromů na pozadí Novohradských hor).

Důležitost středověkých obchodních stezek přebíraly významné silniční tahy, které se podstatně podílely na prosperitě území. V letech 1751-1760 byla mezi povinné hlavní silnice (Zwangstrassen) zahrnuta tzv. Rybářská cesta (Fischerstrasse), po níž se dopravovaly ryby. Cesta vedla z Plzně přes Písek, Budějovice a Nové Hradce do Weitry. V roce 1770 však byla trasa odkloněna na Třeboň a Tušet, což mělo neblahý vliv na další hospodářský rozvoj Novohradska.

Po roce 1781 dochází pozvolna k umírňování poddanských vztahů, roste populace, rozrůstají se obce o domkařské části, čímž dochází k setření původní jasné půdorysné koncepce. Nové obce vznikají na půdách a pozemcích zrušených řádů a na konfiskovaných pozemcích feudálních, v rámci Raabovy reformy. Mírně stoupá životní úroveň, nastupuje silná stavební vlna na vesnicích. Základním obratem v utváření charakteru obrazu jihočeských sídel, ale i krajiny je rozvoj nové zděné výstavby (bělostné hmoty na pozadí zeleně a vodních ploch). Touto proměnou v podstatě končí utváření struktury sídel jihočeské oblasti.

Koncem **19. století** je oblast Novohradských hor poměrně hustě osídlena převážně obyvatelstvem německé národnosti. Hlavním zdrojem obživy je sklářství, lesnictví a drobný dřevozpracující průmysl, v malé míře i zemědělství, ale to pouze v podhůří.

V souvislosti s rozvojem skláren na buquoyském panství v 1. pol. 19. století byla postavena řada nových silnic. Roku 1837 to byla silnice z Benešova do Nových Hradů, později tzv. Nová silnice ze sklárny v Černém Údolí do Stropnice, v roce 1839 cesta

z Černého Údolí do Benešova a v roce 1855 pak také nová cesta z Nových Hradů přes Jiříkovo Údolí až do Třeboně.

Dopad hospodářské krize v počátku **20. století** způsobuje postupný zánik skláren a rovněž stagnaci v úpravách krajiny. Neblahý vliv na celý kraj má i velká hospodářská krize ve 30. letech. Způsobuje mimo jiné i aktivaci nacionalismu.

V 19. století a na začátku 20. století nebyly mezi německou většinou a českou menšinou nějaké zásadní problémy. Češi a Němci žili ve shodě. Určitý předěl znamenalo vytvoření státních hranic po vzniku samostatného Československa v roce 1918. Ztížilo se obchodování s rakouskými zeměmi, snížily se kontakty s velkými městy Lincem a Vídní (Praha byla dosti vzdálená).

Do roku 1920 střežilo hranici vojsko, potom nově vytvořené státní orgány. Nepříznivé bylo i to, že česká státní správa v některých případech „vymýšlela“ česká jména pro sídla, někdy jen německá, bez hlubších znalostí historického vývoje. Ale stále ještě mezi Němci a Čechy nebyly závažné problémy. Ty nastaly až ve **30. letech 20. století** po nástupu Hitlera k moci v Německu a vytvoření různých místních skupin „henleinovců“.

Oddělení finanční stráže v Cetvinách, Dolním Příbrání, Pohoří a ve Stříbrných Hutích byla česká. Celnice v Cetvinách měla dokonce sídlo na rakouském území v Lexmühle, na levém břehu Malše. Při oddělení finanční stráže byly v roce 1936 zřízeny útvary Stráže obrany státu, zvané zkráceně SOS. Tyto útvary hlídaly hranici a bránily „henleinovcům“ provádět u nás protizákonné akce a násilí.

Po porážce Německa ve 2. světové válce a osvobození Československa bylo v letech 1945 a 1946 odsunuto podle Benešových dekretů německy mluvící obyvatelstvo. Nebyli odsunuti všichni (zůstali antifašisté a některá smíšená manželství), ale o vysokém procentu odsunutých svědčí přehled tehdejšího okresu Kaplice:

úhrn civilního obyvatelstva	k	z toho Němců
48 473	28.1.1946	38 198
44 234	22.4.1946	32 339
39 394	17.6.1946	24 914
21 122	2.12.1946	2 280

Od března 1946 do listopadu 1946 bylo z okresu Kaplice vypraveno 32 transportů s Němci, s celkovým počtem 28 841 osob. Další Němci ve kvantech opustili území ČSR buď sami nebo v rámci tzv. divokého odsunu již v roce 1945.

Evidence odsunů ve sledovaném území není k dispozici. V některých osadách nezůstal vůbec nikdo, postupně se tam objevil národní správce, někde zůstali Češi a několik Němců.

Pro vývoj sledovaného území v dalších letech měly vliv volby do Národního shromáždění, plány KSČ a události v únoru 1948. V okrese Kaplice byl vykázán tento volební výsledek:

KSČ	55,53 %
Čs. strana národně socialistická	16,34 %
ČSSD	14,14 %
Čs. strana lidová	13,71 %

KSČ měla tedy v roce 1946 v Kaplickém regionu značnou podporu českého obyvatelstva. Němci byli v té době odsunováni.

Do roku 1947 přibylo v okrese Kaplice k asi 12 000 obyvatel 10 370 dosídlenců. K 31.12.1952 měl okres celkem 20 736 obyvatel, z čehož bylo 10 200 přistěhovalců. Nebyla to však ani polovina stavu obyvatel před válkou.

Z různých materiálů z roku 1946 a 1947 včetně propagačních je patrná snaha státních orgánů zavést v pohraničí normální život. Předpokládal se rozvoj turistického ruchu, rekreace, lázně, lyžování v Novohradských horách, provoz hotelů a dokonce se objevil i výhled na postavení lyžařských můstků. Poněkud úchylně působila tendence zalesňovat některé německé obce. Jinak plán rozvoje pohraničí existoval již před únorem 1948.

Předěl nebo přímo zlom způsobil rok 1948. V roce 1949 byly zrušeny finanční stráže a hranice se začaly hlídat „lidově-demokraticky“. Dosud však ještě nešlo o „železnou oponu“.

Dne 11.7.1951 byl přijat zákon o ochraně státních hranic. Stanovilo se při hranicích zakázané pásmo, kde nesměl bydlet nikdo (někde bylo široké až 6 km i více) a pásmo hraniční, kde mohly bydlet jen osoby „spolehlivé“. Od roku 1952 se začal tento zákon naplňovat v praxi. Likvidaci Cetvin a dalších sídel, někde plošnou a absolutní, je možné datovat roky 1955 a 1956.

Noví osadníci přicházeli z českého vnitrozemí a později ze Slovenska. Obce v hraničním pásmu osidlovány nebyly a řada jich zanikla. Počet obyvatel výrazně poklesl. Období po konfiskaci majetku Buquoyů znamenalo postupné chátrání a devastaci veškerých krajinářských úprav.

V současnosti zde žije sotva třetina stálého obyvatelstva v porovnání s rokem 1938.